

С. А. Каралевіч (Брэст)

АНТРАПАНІМІКОН ГАЛІЦКА-ВАЛЫНСКАГА ЛЕТАПІСУ: ЛІНВАКУЛЬТУРНАЯ ІНФАРМАЦЫЙНАСЦЬ

Летапісныя тэксты, створаныя на ўсходнеславянскіх землях, з'яўляюцца неацэннай крыніцай звестак пра сацыяльнае жыццё, духоўную культуру і гісторыю мовы нашых продкаў. Разгляд названых крыніц з'яўляецца няпростай справай, бо летапісанне выступае як сістэмнае ўтварэнне, уключае мноства зводаў, якія былі напісаны на працягу XI–XVII стст., захаваліся ў розных рэдакцыях і шматлікіх спісах. Аднак каштоўную інфармацыю можна здабыць і з асобнага летапіснага тэксту, нават з пэўных яго складнікаў. У межах артыкула звернемся да антрапанімічнай прасторы тэксту Галіцка-Валынскага летапісу (далей – ГВЛ) [1], каб высветліць некаторую інфармацыю лінгвакультурнага характару, акумуляваную ў асабовых імёнах рознага віду.

У пералік адзінак з лінгвакультурным зместам антрапонімы ўключаюцца не заўсёды, але яны, бясспрэчна, з'яўляюцца носьбітамі такой інфармацыі. У імені заўсёды ўвасоблены істотны кагнітыўны, у тым ліку лінгвакультурны змест, які абумоўліваецца месцам і часам, традыцыямі і звычаямі іменавання, рэлігійнымі прадстаўленнямі і грамадскімі адносінамі, сацыяльнай і індывідуальнай псіхалогіяй, суадносіцца з уяўленнем пра этнічную прыналежнасць чалавека, яго веравызнанне, сацыяльны стан, адукаванасць і г. д.

Аднак даследчыкі гісторыі мовы ставяцца да летапісаў насцярожана, бо, з аднаго боку, гэтыя тэксты могуць уключаць ў сябе матэрыялы папярэдніх рэдакцый і іншых крыніц, а з другога – захоўваюцца ў больш позніх спісах. Галіцка-Валынскі летапіс, напрыклад, належыць да XIII ст., уключае чатыры паслядоўна напісаныя, але абагульненыя зводы, пры гэтым апісвае падзеі ледзь не стогадовай працягласці (з 1201 па 1292 гг.), а захаваўся ў складзе Іпацьеўскага летапісу XV ст. З гэтай прычыны не заўсёды ёсць мажлівасць дакладна вызначыць храналагічныя рамкі моўнай з'явы. Таму і ў якасці крыніц антрапанімічнага матэрыялу летапісы выкарыстоўваюцца даволі рэдка. Але ж летапісныя тэксты, як помнікі сінкрэтычнага зместу, таксама ўтрымліваюць дакументальныя фрагменты і могуць рэпрэзентаваць ўсе віды рэальных імён пэўнага часу; адлюстроўваць традыцыі іменавання; да таго ж, старажытныя летапісы нярэдка выступаюць адзіным сведчаннем фіксацыі тых ці іншых антрапонімаў у гісторыі ўсходнеславянскіх моў (*Держжикрай, Яволод, Мстиуй*).

Каштоўнасць летапісных тэкстаў, асабліва з боку лінгвакультурнай інфармацыйнасці, абумоўлена іх спецыфічным «заглыбленнем ў жыццё». Нягледзячы на наяўнасць у летапісах дакументальнай асновы, яны ўсё ж належаць да літаратурных твораў. У летапісным тэксце забяспечваецца не непасрэдны ўдзел чытача ў камунікатыўнай сітуацыі, а апасродкаваны, праз аўтара, бо адбірае гістарычныя факты і засяроджвае ўвагу на пэўных дзеючых асобах рэальнага чалавека – летапісец, летапісы маюць выразны сацыяльны змест дзякуючы яму, адлюстроўваюць культуру, этыкет аддаленага часу яго вачыма,

выражаюць яго ацэнкі і эмоцыі. Тэкст летапісу абавязкова скіраваны аўтарам на адрасата-сучасніка, на ўзровень яго ўспрыняцця і разумення. Кожны з летапісных зводаў найперш выразна выяўляе рысы моўнай асобы яго стваральніка, адлюстроўвае яго веды пра акаляючы свет (кагнітыўны ўзровень), сацыяльную пазіцыю складальніка летапісу, падпарадкаванасць пэўнай ідэалогіі (прагматычны ўзровень), а таксама моўнае майстэрства кніжніка, адпаведнасць літаратурнаму этыкету, пэўным узорам маўлення.

У Галіцка-Валынскім летапісе найбольшай увагі заслугоўвае лінгвакультурная інфармацыя, звязаная з іменаваннем чалавека ў XIII ст.. Антрапанімікону ГВЛ аб'ектыўна ўласцівая этымалагічная неаднароднасць, абумоўленая суіснаваннем ва ўсходнеславянскай мове старшага перыяду некалькіх антрапанімічных сістэм: дахрысціянскай, што ўключала адапелятыўныя імёны; міжславянскай, якая была прадстаўлена сацыяльным полем пераважна дзвюхасноўных княжацкіх імён; “рускай”, што складалася з імён скандынаўскага паходжання; кананічнай хрысціянскай. Паралельнае функцыянаванне на Русі генетычна розных сістэм іменавання асобы пераканальна засведчана ў ГВЛ шматлікімі антрапонімамі, у якіх свабодна спалучаюцца імёны розных гістарычных пластоў: *Воротиславъ Петровичъ, Ратиславъ Юрьевичъ, Петръ Туровичъ, Гаврило Душиловичъ, Юргий Домамиричъ, Давидъ Вышатиць* (*Вышата* – ад *Вышеславъ*) і інш.

Найстаражытнейшы генетычны пласт антрапонімаў у тэксце ГВЛ займае нязначнае месца, бо так называюць толькі асобных воінаў з простага люду (*Борко, Зернько, Оловянецъ, Рябець, Чюхома, Корочюнь*) і некаторых з ваявод (*Добрыня, Благиня*). Малая колькасць такіх імён сведчыць пра іх паступовую архаізацыю, пра ўмацаванне хрысціянскай сістэмы іменавання. Часам атрапонімы гэтага тыпу, зафіксаваныя ў тэксце, нават нельга адназначна лічыць асабовымі імёнамі, бо не выключана, што тут ужытыя ізаляваныя празванні-мянушкі, якія маглі ўзнікаць у больш позні час. Напрыклад, слова *корочюнь / карачун*, паводле вестак гістарычнага слоўніка рускай мовы XI–XVII стст., гэта пост перад Радзтвам [3, 344], а такі сэнс лагічна несумяшчальны з дахрысціянскім паходжаннем імені *Корочюнь*. Але ў прастамоўі для слова *корочюнь* з сярэдзіны XIX ст. зафіксавана і значэнне ‘канец, смерць’ [4, 20], вытворнае, відавочна ад міфалагічнага (у славянскай міфалогіі *Корочюнь* – гэта назва злога духа, валадара марозаў або свята зімняга сонцастаяння). Такім чынам, імя-празванне *Корочюнь* магло ўзнікаць або як знак часу, у які нарадзіўся чалавек, або як вытворнае ад назвы злога духа, што, дарэчы, больш стасуецца з чалавекам, для якога забіваць – звычайная справа.

Паказальны факт фіксацыі імён гэтага пласта ў патронімах, якія ўжываюцца ў ГВЛ як для ідэнтыфікацыі асобы высокага сацыяльнага статусу, так і для дадатковай дыферэнцыяцыі носьбітаў кананічных імён ў новым пакаленні (*Петр Туровичъ* – ад слова *тур* ‘дзікі бык’; *Глеб Поткович* (ад слова *потька* ‘птушка’)). Гэта таксама сведчанне паступовага адыходу імён апелятыўнага паходжання ў мінулае. Пазней, як вядома, яны становіліся сродкам ідэнтыфікацыі асоб з аднолькавымі імёнамі, а затым прозвішчам, і тэкст ГВЛ утрымлівае адпаведныя факты: адапелятыўныя дэрываты пры

ўласных асабовых імёнах можна лічыць патэнцыяльным прозвішчам-мянушкай у розных прыкладах: *Олексий Орѣшекъ* (266); *Володславъ Ломоносый* (366), *Михалко Скула* (250), *Мьстиславъ Немый*, *Вячеславъ Лысый* і інш. Цікавую лінгвакультурную інфармацыю месціць і структура імён адапеллятыўнага паходжання (*Борко*, *Зернько*, *Оловянецъ*, *Рябець*), якія ўключаюць не толькі назву прадмета (*бор*, *зерне*, *олава*) або прыкметы (*рабы*), але і суфікс-дэмініватыў, які пазней стаў знакам паніжанага сацыяльнага статусу.

Значна багацейшы ў ГВЛ састаў міжславянскіх дзвюхасноўных антрапонімаў. Ён уключае княжаскі іменаслоў, бо Галіцка-Валынскі летапіс быў прызначаны апісаць гісторыю Галіцкай зямлі. Творцамі гэтай гісторыі, а значыць і героямі летапісу выступаюць князь Раман Галіцкі і яго нашчадкі. Гэта адпавядала патрабаванням стылю манументальнага гістарызму, які, па словах Д. С. Ліхачова, «сильнейшим образом сказался в литературе XI–XIII вв.» [2, 25]. Славянскія княжаскія імёны спрадвеку адбіраліся з асаблівага сацыяльнага поля, мелі характэрную структуру з дзвюх асноў, што неслі высокі пазітыўны сэнс. Носьбітаў такіх імён у тэксце шмат і таму, што імёны гэтыя ўжываліся ва ўсім славянскім свеце. У выніку Галіцка-Валынскі летапіс захаваў амаль два дзесяткі толькі імён на –слав: *Болеславъ*, *Володиславъ*, *Воротиславъ*, *Вячеславъ*, *Доброславъ*, *Держиславъ*, *Збыславъ*, *Жилиславъ*, *Жирославъ*, *Изяславъ*, *Мирославъ*, *Мьстиславъ*, *Пакославъ*, *Ратиславъ*, *Ростиславъ*, *Святославъ*, *Станиславъ*, *Судиславъ*, *Ярославъ*, а таксама жаночае імя *Изяслава*. Іншыя антрапонімы складанай структуры, захаваныя ў ГВЛ, вызначае архаічнасць, арыгінальнасць і разнастайнасць структуры: гэта асабовыя імёны з асновай –мир (*Витомиръ*, *Домамиръ*, *Казимиръ* – у структуры патронімаў *Домамиричъ*, *Казимиричъ*), –волод (*Всеволодъ*, *Яволодъ*), –полк (*Ярополкъ*, *Святополкъ*), –бог (*Молибогъ*, *Мьстьбогъ*), а таксама *Держикрай*, *Доброгость*, *Толигневъ*, *Домажиръ* (апошнія два – у структуры патронімаў) і інш.

Адметнай рысай функцыянавання названых антрапонімаў у ГВЛ з'яўляецца іх выхад за межы іменавання князёў. Дзвюхасноўныя імёны спрадвеку былі пачэснымі на славянскіх землях, таму яны пашыраліся і на іншыя групы насельніцтва, якія карысталіся аўтарытэтам ў грамадстве. У ГВЛ так называюць ужо і галіцкіх, польскіх і венгерскіх баяр (*Доброславъ*, *Ратиславъ*, *Володиславъ*, *Святополкъ*, *Яволод*), ваявод (*Пакославъ*, *Мьстиуй*, *Держикрай*), знатных паслоў (*Воротиславъ*, *Держиславъ*). Панславянскія імёны князёў летапісец ужывае толькі ў афіцыйнай, поўнай форме, хаця адбітак мясцовага вымаўлення ў іх праяўляецца (*Володимиръ* / *Володимеръ*; *Володиславъ* / *Володславъ* / *Владиславъ*; *Мистиславъ* / *Мьстиславъ*). Ужыванне форм з памяншальнымі суфіксамі дапускаецца толькі ў адносінах да асоб з больш нізкім сацыяльным станам: *Прибеже Ратиславко Мьстиславль* (воін князя Мсціслава) *нагъ и босъ* [1, 372]; *посла Володимеръ слугу ...именемъ Ратчышу* [1, 400].

Варта падкрэсліць, што найбольш распаўсюджаныя са складаных славянскіх антрапонімаў вызначаюцца паўтаральнасцю, бо гэта дынастычныя імёны, і ў ГВЛ зафіксаваны розныя спосабы дыферэнцыяцыі князёў-цёзак:

празванне паводле ўладанняў (*Володимеръ Пинскыи, Володимеръ Киевскыи; Мьстиславъ Пересопницкыи, Мьстиславъ Смоленскыи*), ужыванне патроніма (*Мьстиславъ Глебовичъ, Мстиславъ Мстиславичъ, Мьстиславъ Романовичъ*); мянушка (*Вячеславъ Толстый* і *Вячеславъ Лысый*), дыгнітонім (*Мьстиславъ Удатный, Владимир Великий*) і інш.

Да ліку “рускіх” антрапонімаў, што згадваюцца ў ГВЛ, належыць вузкае кола імён: *Рурикъ / Рюрикъ, Инъгваръ, Иворъ, Ольгъ (Курьскый), Ольга*. Імёны *Рюрикъ, Иворъ* і *Инъгваръ* пазней страціліся, хаця імя *Рюрик* засталася вядомым у рускай культуры дзякуючы патроніму *Рюриковичи*.

Найбольшая разнастайнасць і лінгвакультурная інфармацыйнасць адзначаецца для кананічных імён. Тэкст ГВЛ утрымлівае значную іх колькасць, пры гэтым яны ўжываюцца амаль безадносна да сацыяльнага статусу асобы. Сярод носьбітаў такіх антрапонімаў – галіцка-валынскія і іншыя князі (*Романъ, Василко, Даниль, Олександръ, Ираклей, Андрей*), прадстаўнікі баярства (*Павель, Юрьги, Илия, Давыдъ, Григорий*), ваяводы (*Петръ, Гаврило, Семень, Василий*), кніжнікі (*Тимофей*), майстры-рамеснікі (*Авдей, Олекса*). Выключна хрысціянскія імёны маюць усе святары: *Юрьи поп, дьяк Василь, архиерей Никола, епископъ Митрофанъ, игумень Огапитъ, митрополит Курил* і г.д. Тэкст ГВЛ сведчыць пра актыўнае асваенне сістэмы кананічных імёнаў на ўсходнеславянскіх землях, бо гэтыя імёны выступаюць у разнастайных графіка-фанетычных варыянтах (*Олександръ / Лександръ / Олександро; Георгий / Юрьгий / Юрьги / Юрьи*), утвараюць гіпакарыстычныя формы: *Олекса* (Аляксей); *Иванко, Янь, Янецъ* (Іван); *Семень, Семьонко, Семьонъ* (Сямён); *Федорець, Фодорко* (Фёдар), *Климьята* (Клімент) і інш.

Ужыванне хрысціянскіх імён у ГВЛ мае спецыфічны характар, адлюстроўвае рэальную распаўсюджанасць іх ў тагачасным грамадстве і адначасова служыць выяўленню адносін летапісца да носьбіта імені. Так, прасталюдзінаў з хрысціянскімі імёнамі ў летапісе няма. Але, як вынікае з тэксту ГВЛ, каляндарныя імёны *Лазоръ, Лука, Костянтинъ* нібыта належаць прадстаўнікам нізкага саслоўя: *...приидоста Лазоръ Домажирецъ и Иворъ Молибожичъ, два безаконьника от племени смердья* [1, 298]; *Костянтинне холопе и ты другой холопе Лука Ивановичю* [1, 350]. На самой справе, у першым выпадку размова ідзе пра баяр, якія сталі здраднікамі, што, на думку летапісца, наогул не стасуецца з высакародным паходжаннем і набліжае іх да смердаў – найнізшага саслоўя. А другі кантэкст утрымлівае словы вынаходлівага князя Васілка, калі ў прысутнасці захопнікаў ён, нібыта загадваючы “халопам” здаць горад, падаў сваім ваяводам хітры знак трымаць абарону да канца.

Кананічныя хрысціянскія імёны, як вядома, называюць яшчэ каляндарнымі, бо ў старажытнай Русі кожны дзень хрысціянскага каляндара быў прысвечаны пэўнаму святому. Таму імёны ў ГВЛ могуць быць арыенцірам у часе: *по Микулине дни* [1, 384]. Падчас аналізу кантэкстаў ГВЛ выяўлены адпаведныя прыклады, у якіх іменем пазначаецца дзень (Уладзімір Васількавіч памёр “*месяца декабря во 10 день на святого отца Мины*” (с.406), а быў пахаваны “*месяца декабря во 11 день, на память святого Симеона*”).

Столпника” [1, 408] або больш працяглы перыяд, калі антрапонімы выступаюць у структуры прыналежных прыметнікаў: *се же деяиеть Федоровы недели* [1, 394]. Аднак ужыванне такіх назваў мае спарадычны характар, выступае толькі ў апошняй частцы ГВЛ, дзе выразна адчуваецца царкоўнаславянскі ўплыў. Гэта, на нашу думку, сведчанне некаторай нестабільнасці паняццяў хрысціянскай рэлігіі ў моўнай карціне свету летапісцаў і іх адрасатаў.

У анамастычнай прасторы Галіка-Валынскага летапісу вельмі многа і этнічна разнародных імёнаў, Акрамя галіцка-валынскіх князёў (*Романъ, Данииль, Василько*), іх нашчадкаў (*Левъ, Юрий, Михаилъ*) і рускіх князёў-суседзяў (*Изяславъ, Мстиславъ, Всеволодъ*), тут згадваецца гісторыя Літвы, знакамі якой з’яўляюцца літоўскія і жамойцкія імёны (*Живибундъ, Миндовг, Тройдень, Воишелкъ* і інш.). Дзеючыя асобы ГВЛ названыя таксама венгерскімі (угорскімі) імёнамі (*Каломан, Бела, Мароцель, Банко* і інш.); польскімі (*Лестъко, Конъдратъ*), палавецкімі (*Котянъ, Сырчанъ, Отрокъ*), татарскімі (*Телебуга, Тегичага, Бурандай* і інш.). Звычайна такія імёны можна разглядаць як геаграфічны арыенцір, які паказвае на месца падзей, аднак ў тэксце ГВЛ такая анамастычная стракатасць дае ўяўленне не толькі прасторавыя межы падзей, пра міждзяржаўныя кантакты і ваенныя канфлікты таго часу, пра сваяцкія зносіны галіцкіх князёў, іх саюзнікаў і ворагаў, а найперш пра драматычны лёс Галіцкай зямлі, якая пераходзіла з рук у рукі то да венграў, то да палякаў, то да Літвы, хаця спрадвеку была ўсходнеславянскім княствам

Нарэшце, варта адзначыць яшчэ адну лінгвакультурную функцыю антрапонімаў: у мове летапісу імёны выкарыстоўваюцца як прэцэдэнтныя. Арыентуючыся на тагачасны культурны фон, летапісец далучае да крыніц летапісу творы палавецкага эпасу, ужывае імёны, якія пазней сталі часткай сучаснай ўсходнеславянскай культуры. У прыватнасці, дзякуючы фіксацыі ў ГВЛ імён палавецкіх князёў *Отрокъ* і *Сырчанъ*, у рускай культуры захавалася прыгожае паданне пра тое, што радзіма даражэй за славу і багацце на чужыне, у паэтычнай форме выражанае А. М. Майкавым у вершы “Емшан” (1874). Шматлікія прэцэдэнтныя імёны Старога Запавету (*Давидъ, Соломонъ, Иевъ, Каинъ*) інфармуюць як пра адукаванасць летапісца, так і пра культуру тагачаснай Русі, бо складальнік тэкста разлічваў, што адрасаты летапісу яго зразумеюць і ацэняць. Імя *Святополкъ Окаянный*, ужытае як сродак характарыстыкі здрадніка, вяртае чытача да часоў Кіеўскай Русі.

Вывучэнне ў Галіцка-Валынскім летапісе антрапанімікону, нягледзячы на яго этнічную і генетычную неаднароднасць, варыянтнасць форм і структуры імён, дазваляе ўсвядоміць важную інфармацыю пра культуру іменавання чалавека на старажытных ўсходнеславянскіх землях, пра змену існуючых антрапанімічных сістэм, сацыяльную дыферэнцыяцыю імён, пра пачатак складвання антрапоніменных формул, пра розныя функцыі імені. Разам з тым адбор і іменаванне герояў летапісу характарызуе і летапісца як моўную асобу, на якую найперш істотна ўплывае маўленчы і літаратурны этыкет адпаведнага часу.

1. Галицко-Волынская летопись // Памятники литературы Древней Руси: XIII век. – М.: Худож. лит., 1981. – С. 236– 425. У тэкставых ілюстрацыях літара “ять” перадаецца праз “е”.
2. Лихачев, Д. С. Человек в литературе Древней Руси / Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1970. – 180 с.
3. Словарь русского языка XI–XVII вв.; гл. ред С. Г. Бархударов. Вып. 8 (Крада – Лящина) / Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. – М. : Наука, 1981. – 355 с.
4. Словарь церковнославянского и русского языка, составленный Вторым отделением Императорской Академии наук . Т. 2. – СПб. : Тип. Императ. Акад. наук, 1847. – 475 с.